

Jerzy Szmagalski

Akademia Pedagogiki Specjalnej

ORCID 0000-0001-6116-2378

DOI: <https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2023.1.03>

Z debaty nad reorientacją pracy socjalnej w stanie globalnych zagrożeń – ekopraktyka, praca kliniczna, superwizja

From the debate on the reorientation of social work in the condition of global threats – ecopactice, clinical work, supervision

ABSTRACT: The article presents a review of selected concepts of social work's response to global environmental threats in relation to more than fifty years of history of international efforts to counteract these threats. For this review the political positions of the International Federation of Social Workers as well as the theories of eco practice, clinical practice and supervision aimed at counteracting the threats to which especially people who are marginalized in local communities and social workers themselves may be exposed, were selected. The overview of theories in each of these fields in the international debate is supplemented by an overview of the debate on them in Polish literature. The summary of the article presents assumptions about the limitations and chances of reorienting social work in Poland towards ecosocial work.

KEYWORDS: eco practice, clinical social work, supervision, ecosocial work, global environmental crisis.

STRESZCZENIE: Artykuł zawiera przegląd wybranych koncepcji reagowania pracy socjalnej na globalne zagrożenia ekologiczne przedstawiony na tle ponad pięćdziesięcioletniej historii międzynarodowych starań o przeciwdziałanie tym zagrożeniom. Do przeglądu zostały wybrane polityczne stanowiska Międzynarodowej Federacji Pracowników Socjalnych oraz teorie ekopraktyki, praktyki klinicznej i superwizji skierowane na przeciwdziałanie zagrożeniom, którym mogą podlegać zwłaszcza ludzie zmarginalizowani w społecznościach lokalnych oraz

sami pracownicy socjalni. Prezentacja tych teorii występujących w debacie międzynarodowej jest uzupełniona przeglądem stanu debaty nad nimi w polskiej literaturze. W podsumowaniu przedstawione są przypuszczenia na temat ograniczeń i szans reorientacji pracy socjalnej w Polsce w stronę ekopraktyki.

SŁOWA KLUCZOWE: ekopraktyka, kliniczna praca socjalna, superwizja, praca ekosocjalna, globalny kryzys ekologiczny.

W dniu 22 października 2022 r. została w Ukrainie oficjalnie zainaugurowana Національна Асоціація Соціальних Працівників (НАСП). Na uroczystości w Kamieńcu Podolskim obecni byli: „...przedstawiciele Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Burmistrz okręgu Mychajło Simaszkewycz, lokalni pracownicy socjalni, studenci pracy socjalnej, pracownicy z innych części kraju oraz członkowie Międzynarodowej Federacji Pracowników Socjalnych. Pani Olga Lugach z Kancelarii Prezesa Rady Ministrów pochwaliła pracę socjalną i powstanie stowarzyszenia. Jest to ważne dla odporności kraju w warunkach wojennych a także dla procesu odbudowy dotkniętych wojną systemów społeczno-gospodarczych. [...] Prezeska НАСП, Yana Melnyczuk stwierdziła, że od czasu inwazji praca socjalna wywarła znaczący wpływ na życie ludzi¹.

Wprowadzenie: globalne zagrożenia a praca socjalna

Prognozowane zagrożenia utraty równowagi ekologicznej i ich szkodliwych skutków dla życia na Ziemi na poziomach lokalnych inspirują proponowanie w debacie o pracy socjalnej teoretycznych podejść do przeciwdziałania tym zagrożeniom. Szczególną uwagę przyciągają stanowiska dotyczące reorientacji pracy socjalnej w stronę koncepcji ekopraktyki, praktyki klinicznej i superwizji ukierunkowanych na przeciwdziałanie zagrożeniom zwłaszcza ludzi zmarginalizowanych w społecznościach lokalnych i samych pracowników socjalnych. Tu scharakteryzowane są niektóre wyraziście stanowiska przedstawione w ciągu kilkunastu ostatnich lat w tej debacie, przeważnie dostępne w Internecie (zob. Bibliografia).

Wciąż budzący kontrowersje temat narastania zagrożeń globalnych w aspekcie ekologicznym został rozgłoszony w 1969 r. na cały świat w raporcie Sithu U'Thanta, Sekretarza Generalnego ONZ pt. *Człowiek i jego środowisko* bazującym na ekspertyzach grupy 2200 uczonych (Wodzikowski, 2018, s. 333–334). Wkrótce potem najszerzym echem wybrzmiał pierwszy spośród opu-

¹ <https://www.ifsw.org/national-association-of-social-workers-launched-in-ukraine/> (dostęp: 27.11.2022).

blikowanych w latach 1972, 1974, 1976 i 1977² raportów Klubu Rzymskiego, międzynarodowej grupy uczonych, dyplomatów, działaczy społeczeństwa obywatelskiego, przemysłowców inicjującej naukowe badania nad przyszłością życia ludzi na świecie. Analiza porównawcza tych raportów oraz czterech innych ekspertyz opublikowanych w tamtej dekadzie wykazała prognozy, w większości powtarzające się, narastania globalnych zagrożeń społeczno-ekonomicznych (Dzioniczek-Kozłowska, 2003, s. 80). W tej analizie zabrakło podkreślanego już w pierwszym raporcie zagrożenia ekologicznego, najbardziej złowieszczonego, nazywanego *termicznym skażeniem środowiska* (Meadows i in., 1973, s. 90), które obecnie nazywane jest globalną katastrofą klimatyczną. Obciążenie równowagi ekonomiczno-społecznej w skali globalnej już tym raporcie uznano za tak poważne, że napisano tam:

[...] Jesteśmy wszyscy jednomyślnie zdania, że szybka i radykalna poprawa obecnej niezrównoważonej i niebezpiecznie się pogarszającej sytuacji światowej jest naczelnym zadaniem stojącym przed ludzkością. [...] Ten największy wysiłek stanowi wyzwanie dla naszego pokolenia. Nie możemy go przekazać następnemu. Wysiłek ten trzeba podjąć śmiało i bez zwłoki, a zasadniczej zmiany kierunku trzeba dokonać w ciągu obecnego dziesięciolecia. [...] Nie wątpimy, że jeżeli ludzkość ma wstąpić na nową drogę, potrzebne będą uzgodnione z góry międzynarodowe akcje i wspólne długookresowe planowanie na skalę nie mającą dotąd precedensu. (Meadows i in., 1973, 202–203).

Raport spotkał się z wielogłosową krytyką ekonomistów, demografów i specjalistów z innych dziedzin. Autorom zarzucano metodologicznie błędne prognozowanie rozwojowych trendów na świecie (Secomski, 1973). Apele o bezzwłoczną reakcję długu jeszcze pozostały tematem jałowych, eksperckich raczej niż politycznych debat na międzynarodowych konferencjach (Wodzikowski, 2018, 333–334).

Nowy etap w globalnej mobilizacji politycznej przeciw niebezpieczeństwu skażenia termicznego zapowiedzianemu w I Raporcie Rzymskim otworzyła inicjatywa zwoływania corocznych konferencji państw członków ONZ

² Trzy pierwsze raporty doczekały się dość szybko, jak na powszechną praktykę wydawniczą w PRL, tłumaczeń: D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers i in. (1973). *Granice wzrostu. Pierwszy raport dla Klubu Rzymskiego*. Warszawa: PWE; M. Mesarović, E. Pestel (1977). *Ludzkość w punkcie zwrotnym. Drugi raport dla Klubu Rzymskiego*. Warszawa: PWE; J. Tinbergen (red.) (1978). *O nowy ład międzynarodowy. Trzeci raport dla Klubu Rzymskiego*. Warszawa: PWE; Czwarty: E. Laszlo (1977). *Goals for Mankind. Report to the Club of Rome* nie doczekał się opublikowanego przekładu (za Dzioniczek-Kozłowska, 2003).

z udziałem NGOów pod nazwą *Conferences of the Parties, COP*, zwanych także *szczytami klimatycznymi*, które zaczęły się w 1995 r. w Berlinie. Uplęwały one na dyplomatycznych sporach w poszukiwaniu kompromisów pomiędzy orientacjami na rozwój ekonomiczny eksploatujący zasoby naturalne Ziemi, a na ochronę klimatu. Przedstawiciele państw uczestniczący w następnych COP wracali do siebie z niewieloma uzgodnieniami w zakresie globalnej polityki klimatycznej (Rejnowski, 2013).

Dopiero na COP 21 w 2015 r. w Paryżu przyjęto znany jako Porozumienie Paryskie długoterminowy plan współpracy państw z całego świata na rzecz zatrzymania wzrostu średniej globalnej temperatury na poziomie poniżej 2°C względem poziomu z czasów przedprzemysłowych i starań by było to nie więcej niż 1,5°C. Jest to plan uznawany przez wielu ekspertów za technologicznie trudny i w skali globalnej politycznie konfliktogenny, czego najbardziej jaskrawym objawem stało się wyłączenie z niego USA przez prezydenta Donalda Trumpa w 2017 r. i odwołanie tej decyzji przez Joe Bidena tuż po objęciu przez niego prezydentury w 2021 roku. Niemniej, mimo trudności w dążeniu do celu Porozumienia Paryskiego, na następnych COP zaczęło się uzgadnianie przynajmniej częściowych zmian na rzecz osiągnięcia tego celu. Zmiany to chyba za wolne, skoro na COP 27 w listopadzie 2022 r. w Szarm el-Szejk Antonio Guterres, Sekretarz Generalny ONZ podsumowując obrady wskazał, między innymi, że: „...świat wciąż znajduje się w szpitalnym oddziale ratunkowym, [...] świat wciąż potrzebuje gigantycznego doskoku do klimatycznych ambicji [...] COP kończy się zadaniami domowymi do wykonania w krótkim czasie³”. Jakże te stwierdzenia są podobne do wyżej przytoczonych wniosków z I Raportu Rzymskiego sprzed 50 lat.

W poszukiwaniach strategii opanowania kryzysu klimatycznego wykluwają się, między innymi, zróżnicowane koncepcje *d e w z r o s t u* (*degrowth*) w przeciwstawieniach do strategii zrównoważonego rozwoju. Według jednej z uogólniających definicji: „Dewzrost to planowana redukcja zużycia energii i zasobów mająca na celu przywrócenie równowagi gospodarki z żyjącym światem w sposób zmniejszający nierówności i poprawiający dobrostan ludzi” (Hickel, 2020, s. 1105)⁴.

W debacie nad pracą socjalną przesłania I Raportu Rzymskiego zainspirowały rozpatrywanie koncepcji zrównoważonego rozwoju jako

³ Zob.: United Nations Climate Change (2022). *Sharm el-Sheikh Climate Change Conference – November 2022*, <https://unfccc.int/cop27> (dostęp: 30.11.2022).

⁴ Stan debaty nad koncepcjami dewzrostu zob. np.: Kallis et al., 2018; Parfianowicz, Czepkiewicz, 2020; Śliwowski, 2021; Wiktor-Mach, 2021; Bińczyk, 2022 – teksty dostępne w Internecie.

koherentnej z misją pracy socjalnej (Healy, 2008, 57–62). W końcu lat 80. XX wieku w ślad za ekologicznym aktywizmem grup religijnych i społecznościowych zaczęło się zaangażowanie w temat literatury pracy socjalnej uwieńczone w 1994 r. zbiorową książką pod redakcją M. D. Hoffa i J. G. McNutta pt. *The Global Environmental Crisis: Implications for Social Welfare and Social Work* (Coates, Gray 2012, s. 230–231). Przyjęta w 2012 r. przez International Federation of Social Workers, (IFSW), International Association of Schools of Social Work (IASSW) i International Council of Social Welfare (ICSW) Globalna agenda zaangażowania i działania dla pracy socjalnej i rozwoju społecznego stała się manifestacją konieczności zaangażowania pracowników socjalnych w działanie na rzecz ochrony klimatu. Wśród negatywnych aspektów sytuacji społeczno-ekonomicznej na świecie zostało w tym dokumencie wskazane, że:

[...] zdrowie ludzi i ich dobrostan cierpi z powodu nierówności i niezrównoważonych środowisk wynikających ze zmiany klimatu, zanieczyszczeń, wojen, klęsk żywiołowych i przemocy, wobec których międzynarodowe reakcje są nieadekwatne (IFSW 2012, s. 1).

Tamże zgłoszono postulat włączania się pracowników socjalnych do działania na rzecz zrównoważonego środowiska życia człowieka (IFSW 2012, s. 2). Najnowszą akcją IFSW stało się zainicjowanie w 2019 r. Programu Sprawiedliwości Klimatycznej w którym przyjęto, że:

[...] gdy kryzys klimatyczny dotyka nas wszystkich, ci, którzy są marginalizowani lub opresjonowani, doświadczają go w jeszcze większym stopniu [...]. Znaczna część ciężaru niezrównoważonych wzorców konsumpcji spadła nieproporcjonalnie na najsłabszych ludzi na świecie, którzy zazwyczaj mają wzorce najmniejsze. Ponadto ci ludzie korzystają najmniej z zasobów środowiska. Te zbiorowe wzorce niezrównoważonej konsumpcji przyczyniają się do kryzysu klimatycznego, czyniąc go globalnym problemem sprawiedliwości dla ludzi i planety skutkującym niesprawiedliwością klimatyczną (IFSW bdw; Peters i in., 2019, s. 429).

Ostatnio IFSW wraz z 25 organizacjami pozarządowymi o globalnym zasięgu podpisała The People's Charter for an Eco-Social World⁵ uzgodnioną na Szczycie Co-Building a New Eco-Social World: Leaving No One Behind odbyłym online na przełomie czerwca i lipca 2022 roku.

⁵ Zob. <https://newecosocialworld.com/wp-content/uploads/2022/09/Peoples-Charter-EN.pdf> (dostęp: 20.12.2022).

Pandemia COVID-19 – próba generalna konfrontacji pracy socjalnej z globalnym zagrożeniem?

Na ogłoszenie w dniu 11 marca 2020 r. przez Światową Organizację Zdrowia pandemii COVID-19 badaczki i badacze pracy socjalnej natychmiast zareagowali wychwytywaniem uwarunkowań radzenia sobie z jej wyzwaniem przez pracowników socjalnych (zob. np. Szmagałski, 2021). Obecnie jest coraz więcej danych wskazujących na ich sprawność w innowacyjnym i konstruktywnym reagowaniu na lokalne wersje zagrożenia. Natomiast tutaj są przywoływane wyniki sond badawczych przedstawiające z różnych perspektyw psychospołeczne trudy obciążające ich, wszak będących wystawionymi na co najmniej te same ryzyka jak wszyscy inni ludzie wokół nich.

W USA ankietowe badanie stanu stresu pourazowego, poczucia żałoby, wypalenia oraz wtórnej traumy przeprowadzone na próbie 808 osób, w tym 181 pracowników socjalnych podczas pierwszej fali pandemii COVID-19 wykazało, że wśród tych drugich 26,21% osób spełniło wszystkie kryteria diagnostyczne PTSD, a 16,22% zgłosiło poważne objawy żałoby; 63,71% badanych zgłosiło wypalenie na poziomie średnim, a 49,59% wtórna traumę również na poziomie średnim. Badaczki stwierdziły, że wśród badanych stan PTSD okazał się wyższy niż krajowe szacunki występowania przypadków PTSD, co ich zdaniem ma wskazywać na większe wśród nich zapotrzebowanie na wsparcie emocjonalne w czasie pandemii (Holmes i in., 2021).

Inną perspektywę przyjęły badaczki w Izraelu przeprowadzając podczas pierwszej fali pandemii ankietę na grupie 126 osób, w tym 120 kobiet, wykonujących pracę socjalną w szpitalach i placówkach środowiskowych. W miejscu pracy bezpiecznie czuła się jedna trzecia badanych. Ponad połowa odczuła jako obciążające nagłe ograniczenie (maseczki, dystans) w bezpośrednich kontaktach z klientami takich jak rozmowa twarzą w twarz, trzymanie za rękę, klepanie dłonią po ramionach, obejmowanie, co w izraelskiej pracy socjalnej jest uznawane za profesjonalną normę, oraz podobnych kontaktów z bliskimi klientów. Poczucie nadmiernego obciążenia było powodowane odsyłaniem na płatne zwolnienia osób zakażonych lub zdrowych wymagających kwarantanny. Praca powodowała poczucie osobistego zagrożenia zdrowia, a najbardziej dotknięte wszystkimi obawami zostały samotne matki z dziećmi wymagającymi opieki (Shiff i in., 2021).

Inny sondaż ankietowy, przeprowadzony również w Izraelu podczas pandemii na próbie 615 pracowników socjalnych składającej się w 90% z kobiet zatrudnionych do pracy z różnymi populacjami, posłużył zbadaniu zwią-

ków między wymaganiami zawodowymi, radzeniem sobie skoncentrowanym na emocjach i radzeniem sobie skoncentrowanym na problemie a dystresem psychicznym wykazywanym przez pracowników socjalnych. Badanie wykazało, że wymagania wobec nich w czasie pandemii były statystycznie istotnie związane z wyższym stresem psychicznym, zwłaszcza wśród badanych posługujących się strategią wentylowania emocji (Ben-Ezra, Hamama-Raz, 2021).

W sondażu przeprowadzonym przez międzynarodową grupę badaczy przy współpracy z IFSW na próbie 607 pracowników socjalnych z 54 państw wiele badanych osób zgłosiło odczuwane podczas pandemii negatywne emocje jak bezradność, złość, żal, poczucie winy, lęk, strach, wstyd, smutek, rozczarowanie. Zgłaszany był emocjonalny i fizyczny stres, wyczerpanie. Występowało poczucie krzywdy moralnej u osób, które musiały podejmować działania niezgodne z ich zasadami moralności oraz zagrożenia bezpieczeństwa ich samych i ich rodzin (Kaźmierczak i in., 2021, s. 250–251).

Również w Polsce zostały podjęte „na gorąco” rozpoznania specyficznych obciążeń psychicznych pracowników socjalnych w czasie pandemii⁶. Tutaj jako przykład przywołany jest sondaż funkcjonowania domów pomocy społecznej (DPS) podczas pandemii w opinii ich pracowników przeprowadzony przez badaczki i badaczy z Wydziału Socjologii UAM oraz z ROPS w Poznaniu na przełomie lutego i marca 2021 roku techniką CAWI na podstawie 189 ankiet, w ok. 30% wypełnionych przez pracowników socjalnych w pięciu województwach. W tym tekście, skupionym na pracy socjalnej nie można wszakże segregacyjnie pominąć danych o odczuciach innych osób zatrudnionych w DPS, społecznościach odizolowanych w małych przestrzeniach przez okres lockdownu. Okazało się, że ogólnie, mimo pewnych różnicowań osobistego poczucia zagrożenia pomiędzy pracownikami socjalnymi a osobami pełniącymi inne funkcje, ponad 84% badanych odczuwało bardziej niż zwykle codzienne obciążenie stresem, 82 % przewlekłe zmęczenie, a 54% kłopoty ze snem (Doiczman-Łoboda i in., 2021). Inne badanie za pomocą ankiety internetowej skierowanej do pracowników socjalnych, wypełnionej na przełomie marca i kwietnia 2021 r. ochotniczo przez 478 osób, w tym także asystentów rodzinnych z całego kraju wykazało również zgłaszany przez badanych wyższy poziom odczuwanego stresu w porównaniu do wyników z badań przed pandemią (Boryczko, Dunajska, 2022).

⁶ Mimo pojawiających się opinii, że to temat u nas nie dość penetrowany badawczo (np. Boryczko, Dunajska, 2022, s. 72), liczne przeprowadzone dotąd badania zasługują na wnikliwą analizę niemożliwą w tym tekście.

Podsumowując omawiane badania z perspektywy przyjętej w tym tekście można stwierdzić, że pracownicy socjalni podczas pandemii przeważnie pozostawali samotni w zakresie radzenia sobie z emocjami, czasem tylko wspierając się wzajemnie. W omówieniach tych badań nie wystąpiły dane wskazujące na to, że mogli oni korzystać z superwizji. Może gdyby praca socjalna w trakcie pandemii była systemowo wspierana superwizją, pracownicy socjalni mogliby lepiej wykorzystać potencjały swoich kompetencji do pomocy ludziom w ich społecznościach.

Ekopraktyka

W pracy socjalnej kształtowanie holistycznego pojmowania środowiska życia człowieka zaczęło się u jej zarania, w pierwszych dekadach XX w. Ta orientacja jest widoczna w dziedzictwie Mary Richmond, Jane Addams, amerykańskich settlementów, w których były wdrażane programy przeciwdziałania zanieczyszczeniom i skażeniu środowiska. Z czasem w ekologicznym podejściu do rozumienia pracy socjalnej zanikło postrzeganie fizycznych czynników funkcjonowania człowieka w jego środowisku. Przyczyniły się do tego ogólna teoria systemów, którą zaczął rozwijać w latach trzydziestych Ludvig von Bertalanffy (1901–1972) stawiając kropkę nad i w dziele *General Systems Theory* w 1968 r., a także ekologiczna teoria rozwoju człowieka rozwijana w latach siedemdziesiątych przez Uriego Bromfembrennera (1917–2005) i podsumowana w 1979 r. dziełem *The ecology of human development: Experiments by nature and design* (Pardeck, 1988; Zapf, 2010; Krings i in., 2020). Rozwinęło się interpretowanie funkcjonowania jednostek i rodzin w kategoriach ich relacji z szerszą społecznością oraz w kontekstach kulturowych i socjoekonomicznych w których są one ulokowane (Harris, White, 2013, s. 182). To podejście zwane ekologiczną pracą socjalną, w podręcznikach pracy socjalnej bywa także określane jako *Person-in-Environment*, P-I-E (zob. np. Zastrow, 1992, s. 18; Krist-Ashman, Hull, 1993, s. 13).

Do naszych zasobów teorii pracy socjalnej to w istocie antropocentryczne podejście zostało wprowadzone w serii „Biblioteka Pracownika Socjalnego” dzięki wydanym w 1996 r. tłumaczeniom amerykańskich podręczników Brendy DuBois i Karli Krosgrud Miley z oryginału wydanego w 1992 r., Charlesa D. Garvina i Bretta Seabury’ego z oryginału wydanego w 1984 r. oraz

książce Kazimierzy Wódcz⁷. Ostatnio to podejście przedstawił Krzysztof Frysztacki (2019, 69–80, 159) jako jedną z głównych orientacji teoretycznych wypracowanych na gruncie amerykańskim.

Ekopraktyka (*eco practice*) to pojęcie nowe. Wprowadził je w piątym wydaniu swojego studium nad współczesnymi teoriami pracy socjalnej Malcolm Payne (2021, 428–448) przeglądając powstające ostatnio teorie reagowania na globalne zagrożenie równowagi ekologicznej. Pojęcie to obejmuje nurty przeciwstawiające się dawniejszej teorii P-I-E. Warto za Paynem (Ibid. 227) przytoczyć stanowisko kanadyjskiego badacza pracy socjalnej Michaela K. Zapfa:

Zdrowie i dobrostan człowieka są powiązane ze zdrowiem i dobrostanem środowiska. Środowisko nie jest jedynie martwym tłem dla działalności człowieka, podobnie jak ludzie nie są jedynie tymczasowymi aktorami w trwającym systemie naturalnym. Wpleceni jesteśmy w świat przyrody w ciągłym procesie współtworzenia. Rozwoju człowieka nie można oddzielić od służenia Ziemi (Zapf, 2010, 39).

Ekopraktyka ma wspierać ludzi w konfrontacjach z ekologiczną niesprawiedliwością i budować świadomość ekologicznej katastrofy oraz odporność wobec nadchodzących z nią trudności. Według Payne'a jest to teoria praktyki bez uzgodnionych modeli, ale wymagająca od praktyków włączenia do ich pracy troski o środowisko w dążeniu do zmiany polityki oraz pomocy interpersonalnej w zmieniającym się środowisku. Etyczne i duchowe aspekty ekopraktyki sprowadzają prawa człowieka do życiowego dobrostanu w zrównoważonych środowiskach naturalnych. Jej celami są zarówno problemy o lokalnym zasięgu jak wpływanie na polityki społeczne. Winna ona wspierać rozwój struktur bazujących na solidarności i dążyć do dobra publicznego w partnerstwie ze społeczeństwem obywatelskim, państwem, rodziną i grupami społecznymi przeciwstawiając się neoliberalnym, globalizacyjnym systemom ekonomicznym. Wśród teorii ekopraktyki Payne zidentyfikował, między innymi, koncepcje zielonej pracy socjalnej oraz dewzrostu.

Zielona praca socjalna to koncepcja Leny Dominelli (2012), która ma prowadzić od ekologicznych kryzysów do ekologicznej sprawiedliwości. Według niej jest to teoria „[...] holistycznego rozumienia różnych środowisk i ich wpływu na zachowanie ludzi. Mimo, że środowisko jest wykorzy-

⁷ Zob.: DuBois, Krogsgard Miley (1999) rozdz. 3, t. I; Garvin, Seabury (1988) rozdz. IV, t. 1. zwł. s. 231–238; Wódcz (1998) rozdz. IV, zwł. s. 103–109.

stywane do celów terapeutycznych, jest ono społecznie konstruowaną całością samą w sobie, a nie środkiem do celów i powinno być szanowane jako takie, nawet jeśli ludzie wykorzystują je do osiągnięcia swoich własnych celów (Dominelli, 2012, s. 7).

Wypada zauważyć, że wprawdzie Payne uznał, iż teoria ekopraktyki nie dopracowała się uzgodnionych modeli, ale może zawahałby się, gdyby nie przeoczył książki zredagowanej przez Dominelli (2018) *The Routledge Handbook of Green Social Work* z udziałem ponad osiemdziesięciu osób – praktyków, badaczy, akademickich nauczycieli pracy socjalnej ze wszystkich kontynentów prezentujących wiele dziesiątków zastosowań tej orientacji. Sama Dominelli przedstawiła swoją koncepcję jako model praktyki (Dominelli, 2012, s. 207). Jej model zakłada bliską współpracę z ludźmi w ich codziennym życiu uwzględniającą:

- „ — [...] poszanowanie wszystkich istot żyjących obok siebie w ich socjokulturowych i fizycznych środowiskach;
- rozwijanie upodmiotowiających i zrównoważonych relacji między ludźmi i ich środowiskami;
- orędownie za włączaniem aspektu społecznego we wszystkich aktywnościach ekonomicznych, w tym tych, które są skierowane na likwidowanie ubóstwa;
- kwestionowanie znaczenia przemysłowego modelu rozwoju polegającego na nadmiernej urbanizacji i konsumpcji jako podstawy postępu społecznego;
- promowanie społecznej i ekologicznej sprawiedliwości”.

Osiąganie tych celów wymaga od pracowników socjalnych angażowania się na poziomach lokalnych, krajowych i międzynarodowych we współdziałaniu z organizacjami występującymi na rzecz transformacji polityk wspierających nierówne podziały władzy, społecznych zasobów produktów i usług oraz obrony fizycznego bogactwa Ziemi z jej florą i fauną (Dominelli, 2012, s. 194). Model zielonej pracy socjalnej jest zbudowany na deontologii uwzględniającej:

- Prawa człowieka i godność ludzi na poziomach indywidualnym i grupowym,
- Współzależność, wzajemność i solidarność,
- Sprawiedliwość społeczną i ekologiczną (social and environmental justice).
- Uszanowanie różnicowania kulturowego,
- Chronienie różnicowania biologicznego,
- Pokój (Dominelli, 2012, s. 202).

Koncepcja zielonej pracy socjalnej zdobyła szerokie zainteresowanie, o czym zaświadcza na przykład artykuł J. Tresy Sugirthy i F. X. Loveliny Lit-

tle Flower (2015) badaczek z Indii, które wskazując na różnice między koncepcjami ekologicznej i zielonej pracy socjalnej, odwołały się do Dominelli (2012). Sama Dominelli (2020), kontynuując promowanie zielonej pracy socjalnej w nawiązaniu do ruchów obywatelskich na rzecz zazieleniania miast, przedstawiła jej założenia teoretyczne i studia przypadków realnego zastosowania w społecznościach żyjących w zmarginalizowanych ekonomicznie dzielnicach miejskich. Wcześniej (Dominelli 2014a, 2014b), w odpowiedzi na przewidywania masowych katastrof powodowanych zmianami klimatu, skonsolidowała dotychczasowe doświadczenia pracy socjalnej w uogólniony model ekopraktyki jako aktywizacji politycznego działania pracowników socjalnych na poziomach lokalnych, krajowych i międzynarodowym. Odwołała się do doświadczeń zdobytych w reagowaniu na takie katastrofy, jak – między innymi – na tsunami, które w 2004 r. zrujnowało wiele obszarów na wyspach i wybrzeżach Oceanu Indyjskiego zabijając około 300 tys. osób, a kilka milionów pozbawiając domostw. Zaś badacze z uniwersytetów w Australii i Nowej Zelandii, zapewne z perspektywy mieszkańców Oceanii często doświadczanych mega katastrofami żywiołowymi, upomnieli się o to, aby w modelowaniu zielonej pracy socjalnej w sytuacjach katastrof były uwzględniane zwierzęta domowe, hodowlane i żyjące na wolności. Winny one być włączone do poszerzonej teorii P-I-E. (Fraser i in., 2021).

Zastosowanie koncepcji dewzrostu w pracy socjalnej przedstawiło troje uniwersyteckich wykładowców i badaczy: Meredith C.F. Powers z USA, dyrektorka Programu Sprawiedliwości Klimatycznej IFSW oraz Komalsingh Rambaree ze Szwecji i Jef Peeters z Belgii, organizatorzy tego programu, argumentując przeciw ideologii wzrostu gospodarczego napędzającej rosnącą społeczną i ekologiczną niesprawiedliwość, wezwali do radykalizacji pracy socjalnej w kierunku promocji ekologicznej sprawiedliwości w praktyce. Taktyki realizacji tej strategii to wpływanie w partnerstwie z użytkownikami usług socjalnych i społecznościami na zmiany polityki przez kampanie anty-inwestycyjne, organizowanie demonstracji w obronie klimatu oraz alternatywnych możliwości zatrudnienia oddzielonych od ideologii wzrostu ukrywanej pod wezwaniem „zrównoważonego rozwoju” (Powers i in., 2019, cudzysłów autorów). Koncepcje pracy ekosocjalnej (ecosocial work) z uwzględnieniem idei dewzrostu poparała IFSW, rekomendująca podręcznik pt. *Social work promoting community and environmental sustainability...* (Powers, Rinkel, 2018) pracownikom socjalnym na całym świecie.

Następnie Powers z Michałą Rinkel i Praveenem Kumarem, również wykładowcami na amerykańskich uniwersytetach, poszerzyli debatę nad radykalną strategią rozwoju pracy socjalnej w stronę kształtowania wraz z ludź-

mi najbardziej dotkniętymi opresją zaostrzoną przez pandemię COVID-19 nowych systemów i struktur celem naprawy niesprawiedliwości. Wglądając w strategię osiągnięcia do 2030 r. celów przedstawionych w 2015 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w Agendzie na rzecz Zrównoważonego Rozwoju⁸, zwrócili oni uwagę, że nie ma w niej mowy o potrzebie redukcji produkcji i konsumpcji. Przypisali – wprawdzie z pewną polemiczną przesadą – przywiązanie Agendy do wskaźnika Produktu Krajowego Brutto podsumowującego w każdej rzeczywistości ekonomicznej ciągłe cykle produkcji i konsumpcji, wymagające coraz większej eksploatacji zasobów środowiskowych, napędzające degradację i przyczyniające się do globalnego kryzysu klimatycznego. W miejsce tak rozumianej koncepcji zrównoważonego rozwoju zaproponowali model **zrównoważonej nowej normalności** do osiągnięcia przez wdrażanie podejścia dewzrostu. Według tych autorów do rozszerzania tego podejścia dla ratowania świata potrzebna jest „[...] praca ekosocjalna [czyli] praca socjalna z rozszerzonymi ramami i światopoglądem, która uwzględnia w jaki sposób ludzie są częścią ekosystemu i dąży do osiągnięcia zrównoważonej sprawiedliwości dla całego ekosystemu, a nie upodobań ludzi kosztem planety”.

Podstawą światopoglądu ekosocjalnego jest holizm rozszerzający pracę socjalną poza wąskie ramy modelu P-I-E, które dawniej wyznaczały główny nurt pracy socjalnej. Autorzy ci podkreślili, że intencje takiego rozumienia środowiska człowieka wspiera już tu wspomniana Globalna agenda zaangażowania i działania dla pracy socjalnej. Intencja ta została potwierdzona symbolicznie przyjęciem dla Światowego Dnia Pracy Socjalnej 2021 hasła *Ubuntu*⁹ Jestem Ja, bo Jesteśmy My. Wzmacnianie społecznej solidarności i społecznej więzi zwracające uwagę na nierozzerwalne wzajemne powiązania wszelkiego życia (Powers i in., 2021, cyt. ze s. 7).

W przywoływanych tu tekstach, to jest w książce redagowanej przez Dominelli (2018), podręczniku Powers, Rinkel (2018), artykułach Powers et al. (2019) i Powers et al. (2021) zostały wykazane realnie działające lokalne przedsięwzięcia z zakresu alternatywnych zrównoważonych ekonomii¹⁰ jako wzory dla ekopraktyki socjalnej. Ostatnio Aila-Leena Matthies, Jef Peeters, Tuuli Hirvilammi i Ingo Stamm z uniwersytetów w Finlandii i Belgii na podsta-

⁸ Zob. dokument ZG ONZ *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030* https://www.unic.un.org.pl/files/164/Agenda_2030_pl_2016_ostateczna.pdf (dostęp: 07.01.2023).

⁹ Słowo *ubuntu* w językach afrykańskich odnosi się do rdzennej koncepcji człowieczeństwa (więcej na ten temat zob. Szmagałski, 2022, s. 87).

¹⁰ Zob. także np. Kulczycka, Pędziwiatr (2019).

wie badań w pięciu krajach europejskich zidentyfikowali 50 takich stabilnych przedsięwzięć produkcyjnych, usługowych, edukacyjnych. Te wzory mogą sugerować pracownikom socjalnym podobne inicjatywy umożliwiające pomoc osobom znajdującym się poza regularnym rynkiem pracy (Matthies et al. 2020).

Trzeba dodać, że badaczki ze Szwecji Maria Thysell i Carin Björngren Cuadra (2022) wykazały, że w teoretyzowaniu o pracy ekosocjalnej¹¹ trwa dynamicznie poszukiwanie koncepcji pomiędzy skrajnymi stanowiskami holistycznymi a antropocentrycznymi. Ich analiza treści 39. relewantnych artykułów opublikowanych w okresie od stycznia 2020 r. do września 2021 r. indeksowanych w 15. bazach anglojęzycznych czasopism naukowych wykazała występowanie heterogenicznych koncepcji z tendencją do poszerzania ich w stronę zrównoważonego rozwoju z ograniczeniami oraz redefiniowania „socjalności” (cudzysłów autorek) jako obejmującej nie tylko ludzi.

U nas pojawiły się wzmianki o pracy ekosocjalnej jako nowej orientacji w komunikatach Marty Mikołajczyk (2018, s. 54) ze światowej konferencji naukowej Social Work, Education and Social Development – Dublin 2018 oraz Katarzyny Jagielskiej (2018, s. 24) o warsztatach dla studentów pracy socjalnej na Uniwersytecie Pedagogicznym KEN. Autorka komunikatu pt. *Ekologiczna praca socjalna, przywołując Green Social Work...* L. Dominelli, wyjaśniła, [...] że jest ona połączeniem idei zrównoważonego rozwoju z wartościami, teorią i praktyką pracy socjalnej (Jagielska, 2018, s. 24). Z komunikatu wynika, że studenci zapoznali się raczej z pracą ekosocjalną, a nie z tą teorią, która jest ugruntowana pod nazwą ekologicznej pracy socjalnej.

Wkładem w rozwinięcie u nas debaty nad pracą ekosocjalną jest przedstawienie przez Marię Mendel (2022) orientacji holistycznej w pracy socjalnej zakotwiczone we współczesnej pedagogice, ukoronowanej przez nią pojęciem **czułej pedagogiki** publicznej, zaczerpniętym, jak sama przyznała od Olgi Tokarczuk. Nawiązując do toczącej się na świecie debaty nad nieantropocentryczną perspektywą pracy socjalnej, Mendel przedstawiła koncepcję transformacyjnej i regeneratywnej pracy socjalnej. W tym miejscu jest jedynie możliwe przytoczenie przywołanych przez nią z tej debaty – między innymi – takich postulatów jak wyjście w pracy socjalnej poza humanizm i antropocentryzm w stronę wielogatunkowej ekospawiedliwości na rzecz synergistycznej i zrównoważonej przyszłości, czy jak wyjście poza płytkie rozumienie zrównoważonego rozwoju jako dobrostanu ludzi

¹¹ W angielskim oryginale autorki wprowadziły rzeczownik *the ecosocial* nasuwający w danym kontekście użycie neologizmu *ekosocjalność*. Zamiast tego wydał się bardziej stosowny termin *praca ekosocjalna*.

do głębokiego rozumienia tego rozwoju jako harmonijnego rozwoju wszystkich form życia. Mendel zwróciła uwagę na to, że w obecnym kontekście zagrożenia równowagi ekologicznej świata, konieczne jest redefiniowanie warunków realizacji praw człowieka będących podstawą aksjologiczną pracy socjalnej. Jej koncepcja przekroczenia w pracy socjalnej aksjologii antropocentrycznej, podobnie jak sugestie przywoływanej przez nią, między innymi, Levis Williams¹² dotyczące nowej orientacji *empowermentu* w tej pracy, to propozycje mogące zainspirować u nas dotąd nieobecną debatę nad pracą ekosocjalną.

Gdyby jednak miały się u nas rozwinąć starania o teoretyczną podbudowę pracy ekosocjalnej, to mamy solidne fundamenty dla tego rozwoju. Tu można zmieścić jedynie przywołanie dziedzictwa teoretycznego pedagogiki społecznej od czasów przesłań Heleny Radlińskiej i Aleksandra Kamińskiego oraz socjologii od czasów Zbigniewa T. Wierzbickiego z wkładem jego i jego uczniów w wypracowanie teorii aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnej, czy utrwaleniu się w minionych dwóch–trzech dekadach teorii *empowermentu*. Znaczący, niemożliwy tu do bibliograficznego wykazania zasób teorii i wdrożonych projektów pracy ze społecznością lokalną i projektów wnieśli Kazimiera Wódz wraz z zespołem współpracowników z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Śląskiego (zob. np. Wódz i in., 2011) oraz organizacja pozarządowa Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL¹³ (zob. zwł. Skrzypczak, red., 2011). Jako najnowszy wgląd w stan pracy socjalnej w środowisku lokalnym z perspektywy teoretycznej i osiągnięć praktycznych można rekomendować teksty wielu autorek i autorów opublikowane w książce pod redakcją Haliny Guzy-Steinke i Anny Rutkowskiej (2019). Jak wykazała jedna z nich, Anna Michalska, mamy **renesans metody środowiskowej w teorii i praktyce** (Guza-Steinke, Rutkowska, 2019, s.19–40).

Kliniczna praca socjalna

Pojęcie to, najbardziej zakorzenione w USA i Kanadzie, jest często odnoszone do prywatnej praktyki, i dotyczy bezpośredniej pracy socjalnej z jednostkami, parami, rodzinami i grupami ogniskowanej na ich problemach in-

¹² Esej L. Williams (2014), wykładowczyni pracy socjalnej na kanadyjskich uniwersytech, pt. *Narracje tożsamości i kultury to za mało. Dlaczego praktyka empowerment potrzebuje pogłębienia w XXI wieku* przyswojony dla nas przez Anitę Gulczyńską i Mariusza Granosika, jest łatwo dostępny przez Internet, ale bodaj pierwszy raz został przywołany w naszej literaturze przedmiotu przez M. Mendel.

¹³ www.cal.org.pl.

trapersonalnych oraz interpersonalnych (Harris, White, 2013, s. 89). Jest to stanowisko zgodne z włączeniem tego rodzaju praktyk do orientacji psychodynamicznych identyfikowanych przez Payne'a głównie w realiach amerykańskich z tym, że Payne wykazał zachodzenie tak kierunkowanych praktyk na pola psychoterapii a nawet psychiatrii. Podobnie usytuowanie klinicznej orientacji pracy socjalnej przedstawił również Frysztacki (2019, s. 78) podkreślając występujące trudności w wytyczeniu zakresów jej praktykowania. Istotny aspekt tych trudności wykazali Joan Berzoff i James Drisko (2015) z USA, odwołując się do licznych badań. Na gruncie amerykańskim rozwinęły się standaryzowane podejścia wymuszane wzrostem zapotrzebowania na pracę socjalną przy obniżaniu jej finansowania i jednocześniej presji na wdrażanie praktyki opartej na dowodach (Evidence Based Practice), redukujące znaczenie superwizji oraz teorii i praktyk psychodynamicznych. We wnioskach dla rozwoju pracy socjalnej w XXI w. Berzoff i Drisko zgłosili konieczność kształcenia u jej adeptów wiedzy i umiejętności w zakresie biopsychospołecznym uczącym indywidualizowania pomocowych relacji z klientami.

Dążenie do rozwoju na świecie potencjału klinicznych interwencji przez pracowników socjalnych jest uzasadnione coraz większym prawdopodobieństwem występowania katastrof żywiołowych oraz wojen. Występując z tego punktu widzenia Monica M. Matthieu, Alyssa Wilson i Robert W. Casner (2017) z USA przedstawili rolę klinicznej pracy socjalnej (dalej kps) w pomocy weteranom wojen dotkniętym PTSD i współwystępującymi uzależnieniami od alkoholu i hazardu. Wskazali, że pomoc terapeutyczna świadczona byłym żołnierzom w USA przez placówki państwowej instytucji Veteran Administration może być wspierana w środowisku otwartym przez współpracę praktyków kps i profesji medycznych. Model tej współpracy jest zbudowany na założeniu wspólnej dla tych profesji teorii P-I-E¹⁴ i na badawczo zweryfikowanych procedurach w procesie: 1) identyfikacji istotnych klinicznie zachowań docelowych, 2) stosowania rzetelnych i zwalidowanych narzędzi diagnostycznych, 3) ustalania związku między docelowymi zachowaniami a terapią; 4) podejmowaniu decyzji dotyczących terapii opartych na dowodach z badań, oraz 5) dążeniu do społecznych wartości procesu i wyników terapii (Matthieu, Wilson, Casner 2017, s. 227). Model ten, zapewne nie do powtórzenia w skali 1:1 w innych krajach, może, jak się zdaje, inspirować kierunek

¹⁴ Akredytacyjne standardy kształcenia pracowników socjalnych w USA przyjęte przez odpowiedzialną za ich stanowanie instytucję *Council on Social Work Education* (zob. CSWE 2022) obejmują P-I-E jako teoretyczną podstawę tego kształcenia ale jednocześnie podkreślają zobowiązanie etyczne dążenia przez praktyków do ekologicznej sprawiedliwości.

rozwoju kps rozszerzający deinstytucjonalizację terapii PTSD czy innych urazów traumatycznych dla byłych żołnierzy, uchodźców czy osób poszkodowanych w katastrofach żywiołowych.

Manifestem drastycznie rozszerzonego zapotrzebowania na kps jest tekst pt. *Everyone's War Becomes My War: The Far-Reaching Impact of the Invasion of Ukraine*, Jessici Aldrich Strassman, Sary L. Schwartz, Eugenii L. Weiss i Ann Petrili, badaczek pracy socjalnej z USA. Odwołując się do badań wśród osób ocalałych z II wojny światowej i z wojny w Bośni w latach 1992–1994 oraz ich potomnych autorki wykazały występowanie wśród tych osób nie tylko w Ukrainie retraumatyzacji, czy międzygeneracyjnego przenoszenia się traum wojennych. Pochodną tych i innych wojen przetaczających się przez świat są miliony uchodźców. Autorki te, sięgając do danych UNHCR z 2021 r. przytoczyły liczbę 26,4 milionów osób ratujących się przed prześladowaniami, terrorem, śmiercią, gwałceniem praw człowieka. Ta liczba nie objęła jeszcze około 10 milionów mieszkańców Ukrainy zmuszonych do ratowania się ucieczką ze swoich domów. Pewna część tych ludzi, znękanych traumą zetknie się z pracownikami socjalnymi. Naglące jest przygotowanie ich do rozpoznawania związków między wojenną, uchodźczą traumą a stanem zdrowia psychicznego, geopolitycznych uwarunkowań sytuacji uchodźców, międzygeneracyjnych traum oraz potencjalnych biopsychicznych zaburzeń (Strausmann i in., 2022). Według nich kształcenie pracowników socjalnych w USA nie obejmuje takiego przygotowania, co potwierdza wyżej przytoczone stanowisko Berzoff i Drisko (Strausmann i in., 2022) w tej sprawie.

W polskiej literaturze pojęcie klinicznej pracy socjalnej, pojawiło się w krótkiej wzmiance zaczerpniętej z dorobku amerykańskiego (Szmagałski, 1994, s. 91). Bywa u nas wzmiankowane w utożsamieniu z innymi pojęciami jak: mikropraktyka, praktyka bezpośrednia, metoda indywidualnych przypadków (Kaźmierczak, 2012, s. 164; Olech, 2012, s. 335; Kowalczyk, i in., 2014, s. 59; Woźniak, 2016, s. 211), bądź pobieżnie wymieniane wśród innych (Olech, 2012, s. 336; Młyński, 2015, s. 171).

Inicjatorką przedstawienia zasobów wiedzy o kps z wykorzystaniem źródeł amerykańskich jest Marta Łuczyńska (2012), która scharakteryzowała tę pracę jako szczególną orientację praktyki w odniesieniu do ogólnie sformułowanych celów pracy socjalnej jako: „[...] towarzyszenia klientowi w identyfikowaniu, rozwiązywaniu lub minimalizowaniu problemów, które powstają w wyniku braku równowagi pomiędzy nim a jego środowiskiem, identyfikowania potencjalnych obszarów owego braku równowagi w celu zapobiegania jej występowania oraz poszukiwania, identyfikacji i maksymalnego wzmocnienia potencjału jednostek, grup i społeczności” (Łuczyńska, 2012, s. 19).

Przejrzenie przedstawionych przez Łuczyńską (2012) wielu modeli praktyki powstałych w trakcie rozwoju kps przerasta ramy tego tekstu, ale jej opracowanie wciąż zasługuje na rekomendację jako fundamentalne dla naszych wdrożeniowych studiów nad kps w których za punkt wyjścia warto uwzględnić to stanowisko Łuczyńskiej (2012, s. 36): „Kliniczna praca socjalna jako praktyka zawodowa jest realizowana poprzez nawiązywanie relacji terapeutycznej z jednostkami, parami, rodzinami i/lub grupami. Wymaga specjalistycznych umiejętności w obszarze stawiania diagnozy, planowania procesu terapeutycznego, jego prowadzenia oraz jego ewaluacji. Powinna być poddawana systematycznej superwizji w celu zapewnienia jej profesjonalnego charakteru. Może być praktykowana w obrębie instytucji pomocy społecznej, agencji pomocowych oraz jako rodzaj prywatnej praktyki”.

Refleksję nad uzasadnieniem miejsca dla kps w polskiej pomocy społecznej podjął Zbigniew Woźniak (2015), odwołując się często do Łuczyńskiej (2012), ale także do innych niż ona źródeł amerykańskich. Zwrócił uwagę, że kps to pewna szczególna specjalność, która może być istotnie potrzebnym uzupełnieniem w zespołach interdyscyplinarnych specjalistów profesji medycznych, pracowników administracji publicznej oraz w działalności organizacji pozarządowych. Wkład praktyków kps w relacjach pomocy jednostkom czy grupom szczególnie „wrażliwym” (cudzysłów Z. Woźniaka) opiera się bowiem na regule *Trzech W* (podkreślenie jw.): wrażliwości, wyobraźni i współuczestnictwie (Woźniak, 2015, s. 23). To ujęcie syntetyzuje specyfikę relacji między praktykami kps a klientami. Łuczyńska (2012, s. 35) tę specyfikę ujęła jako dynamiczną interakcję i emocjonalne, poznawcze oraz behawioralne połączenia, które tworzą atmosferę pracy i pomagania.

Kolejnym przekazem wprowadzającym kps do naszej literatury jest analiza uwarunkowań rozwojowych tej specjalności w Polsce Huberta Kaszyńskiego (2016), od wielu lat czynnego praktyka, badacza i uniwersyteckiego nauczyciela pracy socjalnej. Proponuje on rozumieć kps jako: „[...] gotowość do pracy z Drugim opartej na bezpośrednim kontakcie, dialogu i terapeutycznej relacji, ale i interdyscyplinarnym sposobie myślenia o człowieku i społeczeństwie. Realia współczesnego świata, naznaczonego baumanowską kategorią płynnej nowoczesności, to wciąż rosnące oczekiwania dotyczące życia zarówno osobowego, jak i społecznego, przy jednoczesnym nasilającym się zjawisku osłabienia więzi społecznych, ich łamliwości, kruchości lub nadwyrężeniu. Stąd kliniczną pracę socjalną nazywam często leczeniem korodujących więzi społecznych” (, s. 62–63).

Kaszyński podkreślił, że kps to szansa na przejście od formalistycznego świadczenia pomocy społecznej do zindywidualizowanej współpracy z osoba-

mi doświadczającymi trudności w ich holistycznym przeżywaniu własnego bytu, to umożliwienie im osobowego udziału w rozpoznawaniu i pokonywaniu tych trudności. Takie podejście do pomocy ludziom to podstawowy warunek budowania zdrowego społeczeństwa (Kaszyński, 2016, s. 71).

Tych troje autorów przedstawiło kps jako nieodzowne podejście do humanizacji pomocy społecznej w naszych warunkach pracy socjalnej ograniczonej formalnymi ramami, uwikłanej administracyjnie. Trzeba odnotować, że w środowisku badaczek i badaczy pracy socjalnej rodzi się zainteresowanie tworzeniem problemowych modeli kps, nawet jeśli nie są one przez nich tak określane. W tym tekście zmieści się przywołanie niektórych z nich. Do rozwoju modeli kps przysłużyły się Izabela Krasiejko i Małgorzata Ciczowska-Giedziun (2016) zredagowaniem tomu modeli praktykowania pracy socjalno-wychowawczej z rodziną, nawet jeśli tego nie zadeklarowały. Wszakże same przedstawiły ten tom jako analizę metodycznego działania z osobami potrzebującymi pomocy zarysowując teoretyczne ramy tego działania jako eklektyczne podejście wykorzystujące między innymi modele terapeutyczne, w tym systemową terapię rodzin czy podejście skoncentrowane na rozwiązaniach, oraz własne szczegółowe modele pomocy. Proponując ekosystemowy model pracy z rodziną (Krasiejko, Ciczowska-Giedziun, 2016, s. 151–153) nawiązały, wprawdzie nie wprost, do podejścia P-I-E. Może więc nie odrzekną się od uznania ich pracy za wkład w rozwój u nas kps w jej luźno oznaczanych granicach¹⁵. Przyjęcie przez te autorki cyklu refleksyjnej praktyki G. Gibbsa (Krasiejko, Ciczowska-Giedziun, 2016, s. 198): *O p i s* (co się stało) – *E m o c j e* (co czułaś/łeś) – *E w a l u a c j a* (jakie były mocne i słabe strony doświadczenia) – *A n a l i z a* (jaki jest sens tej sytuacji) – *K o n k l u z j a* (co jeszcze można było zrobić) – *P r z y s z ł e d o ś w i a d c z e n i e* (co można zrobić inaczej) sugeruje podejście charakteryzujące *e m p o w e r m e n t p r a k t y k ó w* konieczny w kps. Kps bowiem musi wykraczać poza standaryzację wymaganą od pracowników socjalnych w ramach tzw. nowego zarządzania publicznego. Takimi właśnie są modele kps z osobami chorymi terminalnie, z ich opiekunami nieformalnymi przedstawione przez Piotra Krakowiaka (2016) i Sabinę Pawlak-Czyż (2016).

Pewne już zapisane w naszej literaturze modele zbudowane są na uzasadnieniach psychologicznych i/lub socjologicznych teorii *i n t e r w e n c j i*

¹⁵ Ten tom zawiera także autorskie charakterystyki szczegółowych modeli pomocy rodzinom grona osób z doświadczeniami praktyk terapeutycznych: Teresy Jadczyk-Szumilo, Beaty Kity, Ewy Reczek, Jarosława Przeperskiego, Izabeli Owczaruk, oraz M. Łuczyńskiej i B. Wołoszyn przytoczoną już wyżej. Nie da się zmieścić w ramach tego tekstu omówienia tych modeli. Cała książka jest łatwo dostępna w Internecie – zob.: Krasiejko, Ciczowska-Giedziun (2016).

krzysovej. Takie modele przedstawiły Sylwia Kita (2014), Justyna Kurtyka-Chałas (2016), Marta Łuczyńska i Bożena Wołoszyn (2016) czy Edyta Sielicka (2021).

Efektom wieloletnich starań grupy pracowników i badaczy pracy socjalnej oraz psychoterapeutów jest przewodnik Pawła Bronowskiego, Huberta Kaszyńskiego i Olgi Maciejewskiej (2019) dla studentów i praktyków pracy socjalnej, ale i dla ich klientów. Służy on wsparciem w poznawaniu dostępnych ram instytucjonalnych oraz metod praktycznej pomocy w odzyskaniu zdrowia osobom w kryzysie psychicznym. Autorzy skromnie, bodaj tylko dwa razy (Bronowski, Kaszyńskiego, Maciejewskiej, 2019, s. 14–15) napomknęli, że chodzi w tym poradniku o kps, ale w gruncie rzeczy to on cały zawiera zasób wiedzy o klinicznym praktykowaniu pracy socjalnej, bowiem istotą tej pracy ma być dialog, czy jak to w innych eksplikacjach bywa ujmowane, *empowerment obu stron*. Są w nim przedstawione etapy pracy socjalnej z osobą z doświadczeniem choroby psychicznej jako *odsłanianie* w dialogu jej problemów, *reflektowanie* z nią jej doświadczeń i *porządkowanie* jej spraw celem uzyskania przez nią satysfakcjonującego funkcjonowania w życiu. Taki proces odczarowuje obawę przed klinicznością z jaką często bywa kojarzona gabinetowa psychoterapia. Książka przedstawia kontekstualność społecznościową kps z osobami z doświadczeniem choroby psychicznej. Zaś Kaszyński i Piotr Harhaj (2022) opisali rozszerzenie konceptualizacji pracy socjalnej w pomaganiu takim osobom w środowisku lokalnym w postaci modelu znanego w literaturze jako *Service User Involvement* polegającego na organizowaniu i wspieraniu przekraczania mentalnych i przestrzennych barier stereotypowo odgradzających takie osoby od społeczności lokalnych, a także wdrożenia tego modelu przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Gdyni.

W aspekcie kształcenia czy profesjonalnego doskonalenia do pracy socjalnej z osobami zaburzonymi psychicznie może być pomocne również studium Anny Jarkiewicz (2017b; zob. też 2017a) przedstawiające podejścia poznawcze do ich sytuacji życiowej i instytucjonalnego usytuowania w pomocy społecznej na podstawie badań autorki przeprowadzonych metodą obserwacji uczestniczącej.

Rozwijający się u nas zasób modeli kps, także weryfikowanych praktycznie, poszerza tę praktykę – pierwotnie ograniczaną do metody indywidualnych przypadków – śladem rozwijanych w innych krajach zastosowań – na pracę grupową, pracę z rodziną oraz pracę ze społecznością lokalną. Trzeba dodać, że akcentowany we współczesnych podejściach do kps *empowerment* jako metoda i cel jest zinterioryzowany, jak wcześniej wspomniano, w naszej literaturze (np. Gulczyńska, Granosik 2014).

Superwizja pracy socjalnej

Superwizja jako orientacja teoretyczna dotycząca koniecznego wspierania praktyki pracy socjalnej zaczęła u nas kiełkować w latach dziewięćdziesiątych, z czasem zaczęła być stosowana oddolnie w niektórych ośrodkach pomocy społecznej i włączana do kształcenia oraz zaawansowanego doskonalenia pracowników socjalnych. Obecnie, dzięki rozkwitowi studiów teoretycznych posiadamy zasób wiedzy mogącej stanowić bazę do rozszerzania wdrożeń superwizji w praktyce. Tu możliwe jest przywołanie podstawowych tekstów z minionej dekady. Marta Łuczyńska i Anna Olech (2013) napisały podręcznik założeń i metod superwizji. W książce pod redakcją Mirosława Grewińskiego i Bohdana Skrzypczaka (2014) znalazły się teksty autorów z Polski i zagranicy opisujące różne aspekty funkcjonowania superwizji w USA, pięciu państwach Unii Europejskiej, Ukrainie i ogólnie w UE. Z Polski przedstawiono sondy badawcze i studia praktyczne. Zasadobem najnowszym jest praca pod redakcją Barbary Sordyl-Lipnickiej i Katarzyny Wojtanowicz (2021) przemawiająca za zastosowaniami superwizji również w innych zawodach wsparcia społecznego. To rozszerzające podejście wpisało się w rozwojowe trendy w ponad dwudziestu państwach europejskich współpracujących nad profesjonalizacją superwizji w organizacyjnych ramach Association of National Organizations for Supervision in Europe¹⁶.

Europejskie nurty teorii superwizyjnych wywodzą się z inspiracji sięgających do psychologii, psychiatrii, teorii organizacji rozwijanych na Zachodzie. Tymczasem nową konceptualizację superwizji pracy socjalnej zaproponował już dawno Kieran O'Donoghue (2003) z Nowej Zelandii. Ten znany u nas autor upomniał się opowiedzenie na nowo (*restoryng*) superwizji z konstruktywistycznego punktu widzenia. Również według niego tak zwane podejście ekologiczne dominujące w zachodnich koncepcjach pracy socjalnej i superwizji zostało opanowane przez opowieść o środowisku człowieka jedynie w aspektach ekonomicznych i psychospołecznych z pomijaniem naturalnej ekologii planety Ziemia (O'Donoghue, 2003, s. 60). W owej narracji superwizja jest przedstawiana jako konieczny nakład na kontrolę wydajności pracy socjalnej. Opowiedzenie na nowo superwizji wymaga krytycznego reagowania na utrwaloną narrację powielającą opresję i ujarzmiającą humanizm superwizji (O'Donoghue, 2003, s. 67). Następnym wkładem O'Donoghue wraz z Heather J. Hair

¹⁶ <https://anse.eu/>.

z Kanady jest propozycja zainspirowania superwizorów zasugerowanych zachodnio-europejskim dyskursem do szukania zrozumienia różnic zamiast dążenia do osiągnięcia jakichś z góry przyjętych kompetencji kulturowych, do wspierania osób „wtajemniczonych” w społeczność kulturową dla wypracowywania własnych konfiguracji superwizji pracy socjalnej (Hair, O’Donoghue, 2009, cudzysłów autorów).

Ostatnio O’Donoghue wraz z Kitty Yuen-han Mo, Peace Yuh-ju Wong i Ming-sumem Tsui z Hong-Kongu i Singapuru, podsumowując stu pięćdziesięcioletni dorobek superwizji, poszukali wniosków dla jej rozwoju w przyszłości. Między innymi, wykazali przestarzałość dominującej w latach 1950–1960 orientacji nauczania pracowników socjalnych na **karmienie łyżeczką z nastawieniem bo-mama-wie-najlepiej**, utrwalenie się w latach 1970–1980 traktowania superwizji jako pracy socjalnej z pracownikami socjalnymi, a w latach 1990 wprowadzenie podejścia interakcyjnego bazującego na założeniu, że konstruktywna superwizja polega na korzystaniu przez superwizora z humanistycznej interakcji paralelnej do interakcji pracownika socjalnego z klientami. Dekadę 2000 charakteryzował zwrot do rozumienia superwizji obejmującego rosnące zainteresowanie wpływem płci kulturowej, rasy, kultury i środowiska oraz do badań rozpoznających skomplikowane aspekty menedżeryzmu oraz władczych wpływów superwizji z perspektywy konstrukcjonizmu społecznego. Teraz możliwości komunikacji internetowej otwierają zagadnienie superwizji online. We wnioskach swego wywodu autorzy ci przedstawili dwie kluczowe kwestie, jakimi należy zająć się w przyszłości: „(1) jak zidentyfikować i zintegrować podstawowe wartości superwizji aby uwzględnić indygenne praktyki w różnych kontekstach i (2) jak przyjąć bardziej kulturowe i kontekstowe rozumienie wiedzy i procesu superwizyjnego w dobie różnorodności i indywidualności” (Mo i in., s. 197, 195).

W sytuacji ryzyk dla pracy socjalnej nanoszonych przez globalne zagrożenia wart przestudiowania jest The Resiliency-Focused Supervision Model autorstwa Brendy Mack (2020), amerykańskiej praktyczki, superwizorki i wykładowczynie pracy socjalnej. Model obejmujący aspekty strukturalno-środowiskowe, relacyjne oraz stosunku do własnego stanu psychofizycznego (*self-care*) pracowników socjalnych jest zorientowany na zindywidualizowaną pomoc w radzeniu sobie ze stresem, wypaleniem i troszczeniu się o własną odporność przez autokontrolę swoich relacji życie-praca.

Podsumowanie: Reorientacja pracy socjalnej w naszym kraju – przypuszczalne ograniczenia i szanse

Nie ma zweryfikowanych badawczo danych określających ograniczenia i szanse dla rozwoju u nas pracy ekosocjalnej. Można wszakże przypuszczać, że do ograniczeń przyczynia się umiejscowienie pracy socjalnej w systemie publicznej pomocy społecznej centralizujące normy jej wykonywania na podstawie ustaw o pomocy społecznej (dalej ups). Przypisano jej bowiem działania w zakresie politycznie skonstruowanych jedenastu (art. 3. ups 1990 r.) a następnie czternastu (art. 7. ups z 2004 r) przyczyn udzielania pomocy materialnej osobom i rodzinom. Konsekwencją tego kontekstu są codzienne zadania pracowników socjalnych w ośrodkach pomocy społecznej polegające głównie na dokumentowaniu wniosków o tę pomoc dla osób materialnie zdeprywowanych głęboko poniżej minimum socjalnego (por. art. 8 ups z 2004 r. z danymi Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych¹⁷). Jak wiadomo z wielu badań, to utrudnia prowadzenie pracy socjalnej. Z pewnością utrudniałoby także innowacyjne starania o jej reorientację w stronę ekopraktyki czy choćby tylko praktyki klinicznej. To nie ułatwia naszym pracownikom socjalnym również reorientacji w stronę promowanej przez IFSW/IASSW/ICSW¹⁸ misji naprawy świata w zakresach sprawiedliwości społecznej i ekologicznej.

Innym ograniczeniem rozwoju u nas pracy ekosocjalnej może być jej ideowy związek z koncepcjami dewrostu. Pracownicy socjalni od zarażania ich profesji są wdrażani do starań o poprawę dobrostanu osób i społeczności rozumianego w kategoriach zaspokojenia potrzeb materialnych na poziomie uznanym za godny w danym społeczeństwie. Z takiej perspektywy ekopraktyka może wydawać się fanaberią bogatych ludzi. Ograniczeniem może być także tak zwany denializm klimatyczny – zaprzeczanie niszczycielskiej potęgi globalnego naruszenia równowagi ekologicznej występujący w politycznym otoczeniu pracy socjalnej. Można przypuszczać, że to przekonanie podziela też, wprawdzie dotąd nie wiadomo jak wielu pracowników socjalnych.

¹⁷ www.ipiss.com.pl/.

¹⁸ Już w końcu l. 80. ub. wieku założone wówczas Polskie Towarzystwa Pracy Socjalnej przystąpiło do IFSW, w której Polska Federacja Związkowa Pracowników Socjalnych i Pomocy Społecznej (PFZPSiPS) uczestniczy od 2016 r.

Praca ekosocjalna byłaby utrudniona z powodu systemowo ograniczonego dostępu jej praktyków do wsparcia superwizyjnego w radzeniu sobie z nowymi psychospołecznymi obciążeniami w warunkach prognozowanych ekokryzysów. Od 2017 r. dostęp do superwizji dla około 20. tys. pracowników socjalnych w jednostkach organizacyjnych sektora pomocy społecznej (art., 121a ups z 2004 r.) mają zapewniać superwizorzy posiadający trudno osiągalne certyfikaty¹⁹. Należy podkreślić, że obecny system kształcenia superwizorów zostawia ich po uzyskaniu certyfikatów samym sobie na zawsze. Wobec wyzwań pracy ekosocjalnej byłiby oni zdani na samokształcenie i własną przemyślność. (W większości krajów europejskich obowiązuje okresowe odnawianie certyfikacji, oraz superwizja superwizorów.)

Szanse rozwoju pracy ekosocjalnej trudniej wykazać niż ograniczenia. Jej zwolennicy szanse te upatrują w reorientacji podstaw kształcenia pracowników socjalnych. Może zatem warto w sytuacji zaostrzających się zagrożeń globalnego ekosystemu w naszych debatach nad pracą socjalną czy to akademickiej²⁰ czy politycznej uwzględnić nowe teorie rozwijane na świecie i u nas. Niektóre z nich zostały tu przejrane z intencją uwzględniania w debatach nad kierunkami zmian w pracy socjalnej w naszym kraju. Solidną podstawę dla tych debat mogą stanowić wyżej omówione zasoby teorii klinicznej pracy socjalnej i superwizji zawarte w naszej literaturze. W odniesieniu do ekopraktyki dobrze się stało, że M. Mendel (2022, 59) zdecydowała się akurat w kwartalniku „Praca Socjalna” przedstawić wyżej omówioną swoją koncepcję „[...] transformacyjnej, regeneracyjnej pracy socjalnej jako szczególną odmianę pedagogiki – czułą pedagogikę publiczną, z edukacyjnie wrażliwym na wspólny świat myśleniem i działaniem w obszarze i na rzecz wielogatunkowej ekosprawiedliwości [wyróżn. – J.S].

W międzynarodowej debacie nad szansami rozwoju pracy ekosocjalnej wybrzmiewają tezy o konieczności radykalizacji pracy socjalnej przeciwko jej

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Rodziny Pracy i Polityki Społecznej (Dz. U. z 2016 r. poz. 2087) wyznacza osobom ubiegającym się o certyfikat wysokie wstępne wymagania doświadczeń w pracy socjalnej, zaliczenie centralnie zaprogramowanego szkolenia trwającego minimum 18 miesięcy, obejmującego 480 godzin zajęć stacjonarnych w grupie najwyżej 15 osób (jak dotąd dostępnego w dwu miastach i kosztownego) zakończonego egzaminem (też nie tanim) przed powołaną przez ministra Centralną Komisją Egzaminacyjną do spraw stopni specjalizacji zawodowej pracowników socjalnych.

²⁰ Aktualnym przykładem stanu refleksji nad akademickim statusem pracy socjalnej w naszym kraju jest pokłosie seminarium naukowego Sekcji Pracy Socjalnej Polskiego Towarzystwa Socjologicznego odbytego pod auspicjami Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w czerwcu 2022 r. (zob. Oliwa-Ciesielska, Necel, 2022).

podporządkowywaniu tzw. Nowemu Zarządzaniu Publicznemu będącemu narzędziem eksploatacyjnej polityki ekonomicznej. Nadzieja na powodzenie tej orientacji jest upatrywana w organizacyjnym skupianiu służb socjalnych różnej specjalności i ekologicznych organizacji pozarządowych dla zwiększenia siły wpływu ich wspólnego przesłania na forach polityk publicznych. W tym kierunku zdaje się zmierzać od 2012 r. wyżej wspomniana PFZPSiPS. Szanse powodzenia mogą zwiększyć pracownicy socjalni współdziałając z organizacjami gospodarki alternatywnej, gospodarki w obiegu zamkniętym czy animując takie przedsięwzięcia. Ten szlak reorientacji pracy socjalnej będzie tym bardziej skuteczny im bardziej zatrudnianie pracowników socjalnych rozszerzy się poza sektor publicznej pomocy społecznej, ale także im bardziej w tym sektorze nastąpią strukturalne dostosowania pomocy społecznej do przeciwdziałania zagrożeniom utraty równowagi globalnego ekosystemu.

Szanse na rozwój orientacji na superwizję pracy ekosocjalnej można upatrywać w powstawaniu u nas ruchów na rzecz profesjonalizacji superwizji. Towarzystwa superwizorów pracy socjalnej, wykorzystujące doświadczenia stowarzyszeń superwizorów innych profesji społecznych, mogłyby się przyczynić do rozwoju dobrowolnego systemu superwizji superwizorów i alternatywnej okresowej atestacji kompetencji superwizyjnych. Tym samym, być może, w środowisku superwizorów pracy socjalnej zaistniałaby otwartość na problemy pracy ekosocjalnej.

Tymczasem, nim u nas takie zmiany nastąpią w szerszym zakresie, trzeba podkreślić, że mamy już teraz w systemie pomocy społecznej „szczeliny”, w których mogłaby się rozwijać praca ekosocjalna. W artykule 7 ups z 2004 r. są zapisane takie zakresy udzielania pomocy osobom i rodzinom jak z d a r z e n i a losowe i sytuacje kryzysowe, klęski żywiołowe lub ekologiczne, a także wspieranie cudzoziemców - u c h o d ź c ó w²¹. Szanse na ugruntowanie pracy ekosocjalnej w tych szczelinach powstały dzięki wpisowi w 2017 r. do ups z 2004 r. art. 110a, ust. 1. umożliwiającemu wyodrębnianie w ramach struktury organizacyjnej ośrodka pomocy społecznej zespołu realizującego zadania w zakresie pracy socjalnej. Dalej idącą strukturalną szansą dla pracy ekosocjalnej w społecznościach lokalnych mogłyby stać się c e n t r a usług społecznych powstające na mocy ustawy z dnia 11 lipca 2019 r. (Dz.U. z 1919, poz. 1818). Dla wszelkich podejść do promowania ekopraktyki w pracy socjalnej ważne byłoby empiryczne badanie zakresu występowania denializmu klimatycznego w jej otoczeniu politycznym oraz wśród samych pracowników socjalnych.

²¹ Ten obszar ustawowych zobowiązań pomocy społecznej jest obwarowany regulacjami ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. 2013 poz. 1650).

Bibliografia

- Ben-Ezra, M., Hamama-Raz, Y. (2021). Social Workers during COVID-19: Do Coping Strategies Differentially Mediate the Relationship between Job Demand and Psychological Distress? *British Journal of Social Work*, 51, 5.
- Berzoff, J., Drisko, J. (2015). What Clinical Social Workers Need to Know: Bio-psycho-social Knowledge and Skills for the Twenty First Century. *Clinical Social Work Journal*, 43, 3.
- Bronowski, P., Kaszyński, H., Maciejewska, O. (2019). *Kryzys psychiczny. Odzyskiwanie zdrowia, wsparcie społeczne, praca socjalna*, Warszawa: Difin.
- Dominelli, L. (2012). *Green Social Work. From Environmental Crises to Environmental Justice*. Cambridge: Polity Press.
- Dominelli, L. (2014a). Learning from our past: climate change and disaster interventions in practice. W: C. Noble, H. Strauss, B. Littlechild (eds.) *Global Social Work: Crossing Borders, Blurring Boundaries*, Sydney: University Press.
- Dominelli, L. (2014b). Promoting environmental justice through green social work practice: A key challenge for practitioners and educators. *International Social Work*, 57, 4.
- Dominelli, L., ed. (2018) *The Routledge Handbook of Green Social Work*. New York: Routledge.
- DuBois, B. Krogsrud Miley, K. (1999). *Praca socjalna. Zawód, który dodaje sił. 2 tomy*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk.
- Dzionek-Kozłowska, J. (2003). Kształtowanie się świadomości globalnej a rozwój myśli ekonomicznej. *Acta Universitatis Lodzianis, Folia Oeconomica* 169.
- Fraser, H., Taylor, N., Riggs, D. W. (2021). Animals in Disaster Social Work: An Intersectional Green Perspective Inclusive of Species, *The British Journal of Social Work*, 51, 5.
- Frysztański, K. (2019). *Wokół pracy socjalnej. Od koncepcji i teorii do kontekstów empirycznych-aplikacyjnych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Garvin, C. D., Seabury, B. A. (1998) *Działania interpersonalne w pracy socjalnej. Procesy i procedury*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Guzy-Steinke, H., Rutkowska, A. (2019). *Praca socjalna w środowisku i dla środowiska, Wyzwania, działania, efekty*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Harris, J., White, V., 2013, *Oxford Dictionary of Social Work and Social Care*, Oxford: Oxford University Press.
- Healy, L.M. (2008). *International Social Work. Professional Action in an Interdependent World*. New York: Oxford University Press.
- Jarkiewicz, A. (2017a). Działania pracowników socjalnych wobec klientów „zaburzonych psychicznie”. *Praca Socjalna*, 32, 6.
- Jarkiewicz, A. (2017b). *Rekonstrukcja działań pracowników socjalnych z osobami zaburzonymi psychicznie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kaźmierczak, T. (2012). Pracownicy socjalni, kapitał ludzki, profesjonalna praktyka. W: M. Rymśa (red.) *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Kirst-Ashman, K. K., Hull Jr. G.H. (1993). *Understanding Generalist Practice*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Krakowiak, P. (2016). *Kliniczna praca socjalna narzędziem wspierania osób u kresu życia i ich rodzin*. W: M. Kawińska, J. Kurtyka-Chałas (red.), *Praca socjalna jako dyscyplina naukowa? Współczesne wyzwania wobec kształcenia i profesji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.

- Krings, A., Victor, B. G., Mathias, J., Perron, B. E. (2020). Environmental social work in the disciplinary literature, 1991–2015. *International Social Work*, 63, 3.
- Kurtyka-Chałas, J. (2016). Pracownik socjalny wobec sytuacji kryzysowych. W: M. Kawińska, J. Kurtyka-Chałas (red.), 2016, *Praca socjalna jako dyscyplina naukowa? Współczesne wyzwania wobec kształcenia i profesji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Łuczyńska, M., Wołoszyn, B. (2016). Interwencja kryzysowa w pracy z rodziną. W: I. Krasiejko, M. Ciczowska-Giedziun, red. *Praca socjalno-wychowawcza z rodziną w ujęciu wybranych koncepcji, Analiza metodycznego działania z osobami potrzebującymi pomocy*. Warszawa: Instytut Rozwoju Służb Społecznych.
- Mendel, M. (2022). Poza humanizm: transformacyjna i regeneratywna praca socjalna jako czuła pedagogika publiczna. *Praca Socjalna*, 37, 3.
- Mikołajczyk, M. (2018). Horyzonty pracy socjalnej w XXI wieku. Z. debat na światowej konferencji naukowej Social Work, Education and Social Deyelopment – Dublin 2018. *Praca Socjalna*, 33, 4.
- Młyński, J., ks. (2015). Zarządzanie pracownikiem socjalnym w pomocy społecznej. *Studia Socialia Cracoviensia*, 7, 2.
- Mo, K. Y., O'Donoghue, K., Wong P. Y. Tsui, M (2021) The historical development of knowledge in social work supervision: Finding new directions from the past. *International Social Work*, 64, 2.
- Olech, A. (2012). Praca socjalna a inne profesje: punkty styczne i rozłączne. W: M. Rymsza (red.) *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Oliwa-Ciesielska, M., Necel, R. (2022) Debata o akademickim statusie pracy socjalnej. Komunikat z seminarium naukowego sekcji pracy socjalnej Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, *Praca Socjalna* 3.
- Parfianowicz, W., Czepkiewicz, M. (red.) (2020). *Dewzrost. Polityka umiaru*, Czas Kultury, 3.
- Pawlas-Czyż, P. (2016). Profesjonalne wsparcie nieformalnych opiekunów osób chorych onkologicznie jako przestrzeń dla pracy socjalnej. W: M. Kawińska, J. Kurtyka-Chałas, red. *Praca socjalna jako dyscyplina naukowa? Współczesne wyzwania wobec kształcenia i profesji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Payne, M. (2021). *Modern Social Work Theory*. 5th ed., London: Red Globe Press.
- Secomski, K. (1973). Wstęp do wydania polskiego, w: D. H. Meadows, i in. *Granice wzrostu. Pierwszy raport dla Klubu Rzymskiego*, Warszawa: PWE.
- Schiff, M., Shinan-Altman, S. Rosenne, H. (2021). Israeli Health Care Social Workers' Personal and Professional Concerns during the COVID-19 Pandemic Crisis: The Work-Family Role Conflict. *British Journal of Social Work*, 51, 5.
- Sielicka, E. (2021), Pracownik socjalny w relacji z klientem w kryzysie psychologicznym. W: B. Kromolicka, I. Kość red. *Ku profesjonalizacji w pracy socjalnej. Znane problemy w nowych odsłonach*. Warszawa: Uniwersytet Szczeciński, Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej.
- Skrzypczak, B. red. (2011), *Organizowanie społeczności lokalnej. Analizy, konteksty, uwarunkowania*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Szmagalski, J. (1994). *Teoria pracy socjalnej a ideologia i polityka społeczna. Przykład amerykański*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szmagalski, J. (2021). Pandemia COVID-19 a praca socjalna – z pierwszych relacji w periodykach o zasięgu międzynarodowym. *Praca Socjalna*, 36, 1.
- Szmagalski, J. (2022). *Praca socjalna. Poszukiwania tożsamości: duchowość, radykalizm, scenjetyzm... i nowsze kierunki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.

- Woźniak, Z. (2015). Kliniczna praca socjalna – pożądana specjalność czy mnożenie bytów ponad miarę? *Praca Socjalna*. vol. 30, nr. 6, 7–34.
- Woźniak, Z. (2016). Praca socjalna a innowacje społeczne – między rutyną i zmianą. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, r. LXXVIII – zeszyt 3, ss. 205–230.
- Wódcz, K. (1998). Praca socjalna w środowisku zamieszkania, Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Wódcz, K., Faliszek, K., Kowalczyk, B., Leśniak-Berek, E., Mandrysz W. (2010). Programy aktywności lokalnej jako instrument aktywizacji środowiska lokalnego w rozwiązywaniu problemów mieszkańców. *Przegląd Socjologiczny*, vol. 59, nr. 4, 29–60.
- Zastrow, C. (1992). *The Practice of Social Work*, Belmont: Wadsworth Publishing Company.

Źródła internetowe

- Aldrich Strassman, J., Schwartz, S. L., Weiss, E. L., Petrilu, A. (2022). Everyone’s War Becomes My War: The Far-Reaching Impact of the Invasion of Ukraine. *Advances in Social Work*, vol. 22, no. 1., V–X. <https://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/article/view/26263> (dostęp: 02.01.2023).
- Bińczyk, E. (2022) Planetarna myśl społeczna oraz wystudowanie wzrostu, *Studia Socjologiczne* nr 3, (246), 9–27, <https://www.studiasocjologiczne.pl/s,122,studia-socjologiczne-nr-3-2022-246.html> (dostęp: 16.12.2022).
- Coates, J., Gray, M. (2012). The environment and social work: An overview and introduction. *International Journal of Social Welfare*, vol. 21, no. 3, 230-238. https://www.academia.edu/16947689/The_environment_and_social_work_An_overview_and_introduction?email_work_card=title (dostęp: 10.12.2022).
- CSWE. (2022). Educational Policy and Accreditation Standards for Baccalaureate and Master’s Social Work Programs. Council of Social Work Education. <https://www.cswe.org/getmedia/94471c42-13b8-493b-9041-b30f48533d64/2022-EPAS.pdf> (dostęp: 10.01.2023).
- D’Alisa, G., Demaria F., Kallis, G. red. (2018). Dewzrost. Słownik nowej ery. https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/21661/978-83-939114-5-5_Dewzrost.pdf?sequence=1 (dostęp: 15.12.2022).
- Doiczman-Łoboda, N. Frąckowiak-Sochańska, M., Hermanowski, M., Kasprzak, T., Kotlarska-Michalska, A., Necel, R., Oliwa-Ciesielska, M., Zaręba, M. (2021). Funkcjonowanie domów pomocy społecznej w czasie pandemii, Poznań: Wydział Socjologii UAM, ROPS, Obserwatorium Integracji Społecznej. https://socjologia.amu.edu.pl/images/pliki/Funkcjonowanie_dom%C3%B3w_pomocy_spo%C5%82ecznej_w_czasie_pandemii_raport_z_badania.pdf (dostęp: 15.01.2023)
- Dominelli, L. (2020) *Community Development in Greening the Cities w: S. Todd, J. L. Drolet (Eds.) Community Practice and Social Development in Social Work*. Singapore: Springer Nature, <https://dokumen.pub/community-practice-and-social-development-in-social-work-1st-ed-9789811369681-9789811369698.html> (dostęp: 30.12.2022).
- Grewiński, M., Skrzypczak, B. red. (2014). *Superwizja pracy socjalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Janusza Korczaka, http://mirek.grewinski.pl/wp-content/uploads/2014/10/Superwizja_pracy_socjalnej.pdf (dostęp:20.01.2023)
- Gulczyńska, A., Granosik M., red. (2014). *Empowerment w pracy socjalnej: praktyka i badania partycypacyjne*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. https://archiwum.mrips.gov.pl/download/gfx/mpips/pl/defaultopisy/9584/1/1/07_Empowerment%20w%20pracy%20socjalnej.pdf (dostęp: 10.01.2023).

- Hair, H. J., O'Donoghue K. (2009). Culturally Relevant, Socially Just Social Work Supervision: Becoming Visible Through a Social Constructionist Lens. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, vol. 18, no. 1–2, 70–88. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/15313200902874979> (dostęp: 12.01.2023).
- Hickel, J. (2021). What does degrowth mean? A few points of clarification, *Globalizations*, vol. 18, no. 7, 1105–1111 <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1812222> (dostęp: 16.12.2022).
- Holmes, M. R., Robin Rentrop, R. Korsch-Williams, A. King, J. A (2021) Impact of COVID-19 Pandemie on Posttraumatic Stress, Grief, Burnout, and Secondary Trauma of Social Workers in the United States *Clinical Social Work Journal*, vol. 49, no. 4, 495–504. <https://link.springer.com/journal/10615/volumes-and-issues/49-4> (dostęp: 15.01.2023).
- IFSW. (2012). The Global Agenda for Social Work and Social Development. <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/ifsw-cdn/assets/globalagenda2012.pdf> (dostęp 05.12.2022).
- IFSW. (bdw.) Climate Justice Program. <https://www.ifsw.org/social-work-action/climate-justice-program/introduction/> (dostęp: 10.12.2022).
- Jagielska, K. (2018). Ekologiczna praca socjalna, *Commentari Academici*, Nr 1. ss. 1–28. <https://www.up.krakow.pl/images/dokumenty/czasopismo/commentarii-academici-01-2018.pdf> (dostęp: 30.11.2022).
- Kaszyński, H. (2016). O uwarunkowaniach klinicznej pracy socjalnej w Polsce. *Problemy Polityki Społecznej*, vol. 35, 59–73. <http://www.problemypolitykispolecznej.pl/Numer--2016,8751> (dostęp: 12.12.2022).
- Kita, S. (2014). Praca socjalna w sytuacjach kryzysowych, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. https://archiwum.mrips.gov.pl/download/gfx/mpips/pl/defaultopisy/9584/1/1/15_Praca%20socjalna%20w%20sytuacjach%20kryzysowych.pdf (dostęp: 11.12.2022).
- Kowalczyk, B., Kowalczyk, J., Karczewska, A. (2014). Pracownik socjalny w perspektywie zarządzającego procesem zmiany. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. https://archiwum.mrips.gov.pl/download/gfx/mpips/pl/defaultopisy/9584/1/1/04_Pracownik%20socjalny%20w%20perspektywie%20zarzadzajacego.pdf (dostęp: 11.12.2022).
- Krasiejko, I., Ciczowska-Giedziun, M. (red.) (2016). Praca socjalno-wychowawcza z rodziną w ujęciu wybranych koncepcji, Analiza metodycznego działania z osobami potrzebującymi pomocy. Warszawa: Instytut Rozwoju Służb Społecznych. <https://www.osar.com.pl/wp-content/uploads/2020/03/praca-socjalno-wych-rodzina.pdf> (dostęp: 10.01.2023).
- Kulczycka, J., Pędziwiatr, E. (2019). Gospodarka o obiegu zamkniętym – definicje i ich interpretacje. W: J. Kulczycka (red.). *Gospodarka o obiegu zamkniętym w polityce i badaniach naukowych*, Kraków: Wydawnictwo IGSMiE PAN, ss. 9–19. https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/the_circular_economy_in_policy_and_scientific_research.pdf (dostęp: 29.12.2022).
- Łuczynska, M. (2012). Kliniczna praca socjalna. W: T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *W stronę aktywnych służb społecznych*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej. <https://www.isp.org.pl/pl/publikacje/w-strone-aktywnych-sluzb-spoecznych> (dostęp: 05.01.2023) Wprowadzenie do superwizji pracy socjalnej
- Łuczynska, M., Olech A. (2013). Wprowadzenie do superwizji pracy socjalnej, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. <https://silo.tips/download/wprowadzenie-do-superwizji-pracy-socjalnej-marta-uczyska-anna-olech> (dostęp: 24.01.2023).
- Mack, B. M. (2020). The Resiliency-Focused Supervision Model: Addressing Stress, Burnout, and Self-Care Among Social Workers. *Advances in Social Work*, vol. 20, no. 3, 596–614, <https://advancesinsocialwork.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/article/view/23897> (dostęp: 15.01.2023).

- Matthies A., Peeters J., Hirvilammi T., Stainin I. (2020). Ecosocial innovations enabling social work to promote new forms of sustainable economy, *International Journal of Social Welfare*, vol. 29, no. 4, 378–384, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/ijsw.12423> (dostęp: 12.12.2022).
- Matthieu, M. M., Wilson, A., Casner R. W. (2017). Interdisciplinary Issues at the Intersection of Assessing and Treating Substance Use Disorders and Post Traumatic Stress Disorder: Clinical Social Work and Clinical Behavioral Analysis with Veterans. *Advances in Social Work*, vol. 18, no. 1, 217–234. <https://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocial-work/article/view/21320/20847> (dostęp: 10.01.2023).
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. i in. (1973). Granice wzrostu. Pierwszy raport dla Klubu Rzymskiego. Warszawa: PWE. <https://docer.tips/queue/meadows-d-granice-wzrostu.html> (dostęp: 10.12.2022).
- O'Donoghue, K. (2003), *Restorying Social Work Supervision*, Palmerston North: Dunmore Press, https://www.researchgate.net/profile/Kieran_ODonoghue/publication/259559350_Restorying_Social_work_Supervision/links/55c3e79908aeb97567401f42/Restorying-Social-work-Supervision.pdf (dostęp: 12.01.2023).
- Pardeck, J. T. (1988) An Ecological Approach for Social Work Practice. *The Journal of Sociology & Social Welfare*. Vol. No. 2, ss. 133–142. <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol15/iss2/11> (dostęp: 11.11.2022)
- Powers, M., Rinkel, M. (Eds.). (2018). *Social work promoting community and environmental sustainability: A workbook for global social workers and educators (Vol. 2)*. Rheinfelden: International Federation of Social Work. http://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/M_Powers_Social_Volume_2_2018.pdf (dostęp: 20.11.2022)
- Powers, M., Rinkel, M., Kumar, P. (2021). Co-Creating a “Sustainable New Normal” for Social Work and Beyond: Embracing an Ecosocial Worldview. *Sustainability*. vol. 13, 1–14. <https://doi.org/10.3390/su131910941> (dostęp: 12.12.2022).
- Powers, M.C.F., Rambaree, K., Peeters, J. (2019). Degrowth for transformational alternatives as radical social work practice. *Critical and Radical Social Work*, vol. 7, no. 3, 417–433. https://bristoluniversitypressdigital.com/view/journals/crsw/7/3/article-p417.xml?tab_body=pdf (dostęp: 12.12.2022).
- Rejnowski, B. (2013). Z dziejów konferencji klimatycznych ONZ 1972 – 2013. <https://graf.kzp.pl/art/art-2013-02.pdf> (dostęp: 13.11.2022).
- Sugirtha J. T., Flower F. X. L. (2015). Global Warming, Climate Change and the Need for Green Social Work, *Indian Journal of Applied Research*. vol. 5, No. 12. ss. 102–104. [https://www.worldwidejournals.com/indian-journal-of-applied-research-\(IJAR\)/special_file.php?val=December_2015_1453445689__36.pdf](https://www.worldwidejournals.com/indian-journal-of-applied-research-(IJAR)/special_file.php?val=December_2015_1453445689__36.pdf) (dostęp: 12.12.2022).
- Śliwowski, P. (2021). *Gospodarka umiaru, czyli opinie Polaków o postulatach dewzrostu*. Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny, https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2022/06/PIE-Raport_dewzrost-1.pdf
- Thysell, M., Cuadra, C. B. (2022). Imagining the ecosocial within social work. *International Journal of Social Welfare*, 1–18 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ijsw.12571> (dostęp: 23.12.2022).
- Wiktor-Mach, D. (2021). Ruch społeczny na rzecz sprawiedliwości środowiskowej a dewzrost: bariery i możliwości współpracy. *Prace Kulturoznawcze*, vol. 25, nr 3, 45–62, <https://www.pkult.pl/article/view/14068/12705> (dostęp: 16.12.2022).
- Williams L. (2014). Narracje tożsamości i kultury to za mało. Dlaczego praktyka empowerment potrzebuje pogłębienia w XXI wieku. W: A. Gulczyńska, M. Granosik M. (red.). *Empo-*

- werment w pracy socjalnej: praktyka i badania partycypacyjne. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. https://archiwum.mrips.gov.pl/download/gfx/mpips/pl/defaultopisy/9584/1/1/07_Empowerment%20w%20pracy%20socjalnej.pdf (dostęp: 10.01.2023).
- Wodzikowski C. (2018). Bezpieczeństwo ekologiczne w świetle międzynarodowych inicjatyw na rzecz zmiany globalnego paradygmatu rozwoju. Od inicjatywy do działań praktycznych. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, nr 3, ss. 331–342. <http://repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/7866> (dostęp: 20.11.2022).
- Zapf, M. K. (2010) *Social Work and the Environment: Understanding People and Place, Critical Social Work*, vol. 11, no. 3, 30–46. <http://www.uwindsor.ca/criticalsocialwork/social-work-and-the-environment-understanding-people-and-place> (dostęp: 15.12.2022).